

eerst de bij de *OT* verdiende en opgespaarde hoge lonen opmaken alvorens weer aan het werk te gaan¹, dan ligt de veronderstelling voor de hand dat dit verschijnsel zich niet alleen in Olst heeft voorgedaan.

Dit alles wil intussen niet zeggen dat niet veel dwangarbeiders, ook al stopte men hun betrekkelijk veel papiergeld in handen, ernstige ontberingen te doorstaan kregen. Er moest dagelijks negen uur worden gegraven met een korte middagpauze. Het werk was zwaar en de meesten waren er niet aan gewend, uur na uur te spitten. Er werd lijngetrokken waar dat maar mogelijk was, maar dat laatste was niet steeds het geval. Sommige Duitse toezichthouders (geüniformeerde en gewapende functionarissen van de *NSDAP*) traden bruto op, andere ontpopten zich als gemoedelijke figuren die de indruk wekten, het vertrouwen in een Duitse overwinning en dus in de zin van het aanleggen van al die nieuwe stellingen te hebben verloren. Wat die aanleg betreft: de aanwijzingen van de *Organisation Todt* getuigden vaak van een evidente ondeskundigheid. Zo werden in september, oktober en november langs de Rijn en de IJssel stellingen aangelegd in de uiterwaarden welke, als gevolg van de excessieve regenval in de herfst, al begin december volledig onder water kwamen te staan. Die regenval maakte het werken in de openlucht hoogst onaangenaam en schadelijk voor de gezondheid — de sneeuwval en de vorst die zich van medio december af voordeden, boden weer andere moeilijkheden. Zeer velen waren er, zoals bleek, bij hun wegvoering allerminst op gekleed om aan al die weersomstandigheden het hoofd te bieden, zeer velen hadden ook geen dekens bij zich (evenmin eetgerei). Hun huisvesting was meestal hoogst primitief: daar werden vaak boerenschuren, lege fabrieken en ontruimde scholen voor gebruikt. Men sliep daar op stro dat zelden, zo ooit, werd ververst en dat spoedig wemelde van vlooiën en luizen. Velen vervuilden en liepen maandenlang rond in dat ene pak en dat ene stel ondergoed dat zij bij hun wegvoering hadden gedragen.

In het algemeen waren de dwangarbeiders die in het Utrechts-Gelderse grensgebied, de Lijmers, de Achterhoek, Overijssel, Drente en Groningen moesten spitten, er iets beter aan toe dan diegenen die in de streek van Wageningen tot Arnhem werden ingezet. Uit laatstgenoemde streek was de bevolking geëvacueerd: zij kon dus aan de dwangarbeiders geen onmiddellijke hulp bieden en het duurde enige tijd voordat de nood waarin dezen zich bevonden, doordrong tot de bevolking van bijvoor-

¹ A. Korten: *Olst 1940-1945* (1947), p. 19.